

УДК 330.155:330.101

О. О. Шаповалов, О. Й. Шевцова

*Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара***ПОДАТКОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ЇЇ НЕДОЛІКИ**

У статті розглянуто характерні особливості податкової системи України. Наведено результати порівняльного аналізу з податковими системами інших країн та її основні недоліки. Проаналізовано результати податкових реформ, які проведено в Україні, та шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: податок, податкова політика, податкова система, податковий кодекс.

В статье рассмотрены характерные особенности налоговой системы Украины. Приведены результаты сравнительного анализа с налоговыми системами других стран и её основные недостатки. Проанализированы результаты налоговых реформ, которые проведены в Украине и пути их усовершенствования.

Ключевые слова: налог, налоговая политика, налоговая система, налоговый кодекс.

The article describes the features of the tax system of Ukraine. The results of comparative analysis with the tax systems of other countries and its main disadvantages. Analyzed the results of tax reforms, which are held in Ukraine and ways of improving them.

Keywords: tax, tax policy, tax system, tax codex.

Сучасний стан та тенденції процесів, що склалися в економіці України, вимагають від держави негайного та адекватного втручання. Світова фінансово-економічна криза значно вплинула на розвиток української економіки, а саме: відбулися значне падіння ВВП як загалом, так і за окремими галузями, параліч фінансової системи, зростання безробіття та скорочення доходів населення на фоні зростання державного боргу, погіршення зовнішнього сальдо, неможливості виконати державний бюджет, зростання соціальних виплат та пенсійний колапс, що наближається. Наявні тенденції свідчать, що самостійно економіка країни не вийде з кризи.

Фінансово-економічна криза ставить питання щодо відповідності потребам економічного розвитку існуючих уявлень щодо діяльності державних інституцій, які визначають фінансову та економічну політику держави. Перед лицем глобальної погрози кожна держава розробляє свої екстрені заходи реформування національного та міжнародного права, державних інституцій влади та їх функцій [1, с. 83].

Українська держава майже за 20 років своєї незалежності так і не змогла закінчити процеси перебудови, які б відповідали новим умовам існування держави, як капіталістичної. Найбільш архаїчною ланкою, яка стримує розвиток економіки та держави загалом, продовжує залишатися податкова система, побудована на уявленнях та поняттях, що відповідають соціалістичному радянському ладові.

Відповідно до щорічної доповіді Paying Taxes 2010, яку складає для інвесторів Світовий Банк, на даний момент українська податкова система займає найнижчі місця у світових рейтингах за показниками складності сплати податків, за кількістю податків та часткою податків у доходах [3].

На даний момент діюча влада країни, добре розуміючи наявні тенденції та ситуацію, що склалася в державі та її економіці, ставить перед собою завдання щодо проведення реформ у фінансовій, державного управління та адміністративній сферах. Розуміючи всю важливість саме податкової реформи, першим документом, який має лягти в основу нового соціально-економічного середовища в країні, став саме Податковий кодекс [4].

Податковий кодекс – комплексний правовий документ, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, та є ключовим при втіленні податкової, бюджетної політики держави. Значні очікування населення, бізнесу та інвесторів щодо значного покращення внутрішнього економічного середовища в країні, саме з появою цього документа розтанули разом з його появою. Розроблений Міністерством фінансів та Державною податковою адміністрацією України кодекс є лише компіляцією норм податкового права, що діяли в країні, але в ньому немає вирішення проблеми переходу від радянської до сучасної капіталістичної системи оподаткування.

Проблема реформування податкової системи України полягає у відсутності в Україні достатнього науково-практичного досвіду та сучасних ідей в управлінні податковою політикою, при цьому держава використовує власний, загалом помилковий досвід, оснований на діючій в країні податковій системі.

Проблемі аналізу та розробки теоретичних і практичних рекомендацій створення сучасної податкової політики, побудови раціональної податкової системи та детінізації економіки присвячують свої дослідження вітчизняні й зарубіжні вчені-економісти, практики, науковці. Особливо необхідно виділити роботи З.С. Варналія, В.П. Вишневого, А.С. Гальчинського, В.М. Гейца, Ю.Б. Іванова, Л.Л. Тарангула, В.М. Федосова, П.В. Мельника, С.М. Мовшовича, А.М. Соколовського, В.А. Белова, О. І. Сотскова та інших. Результати аналізу наукових праць фахівців свідчать, що недостатньо використовується західний досвід податкового регулювання, а особливо податкових реформ, які були здійснені в країнах, що за сучасних умов досягли значних економічних успіхів.

За останні роки в Україні створено значний пласт наукових розробок саме з питань податкового реформування та детінізації економіки. Але більшість з них не дають нам чіткого уявлення, яким чином необхідно реформувати податкову систему України. Будь-яке реформування повинно ставити конкретну мету та окреслювати майбутній результат, але в Україні подібні питання ніколи не виникали. Економічні реформи проходять в Україні не як результат власних устремлінь, а як нав'язані іноземними донорами заходи, з метою повернення вкладених ними коштів, отримання прибутку або отримання політичного впливу. Досі Україна не проводила структурних економічних реформ метою яких було б власне устремління до економічних досягнень. Сучасні складні кризові умови ставлять перед країною завдання виходу з економічного занепаду та подальшого розвитку, а тому саме використання досягнень сучасної економічної науки повинно стати фундаментом для майбутніх економічних перетворень.

Метою цієї статті є формування сучасного підходу щодо напрямків удосконалення податкової політики України.

За останній рік ситуація в економіці стабілізувалась та почався процес адаптації економічних суб'єктів до кризових умов. Головним чинником, який мав вирішальне значення для стабілізації економіки України [2, с. 45], стала тіньова економіка. Саме значний тіньовий значний сектор економіки, вплив держави на який мінімальний, зміг найскоріше адаптуватися до кризових умов та відновити економічну активність.

У свою чергу держава протягом року не здійснювала адекватних антикризових заходів, які поліпшили б складну економічну ситуацію. Влада відсторонилась і не втручалась у процеси, які відбувалися, з надією, що економіка зможе за рахунок

власних ресурсів вийти з кризи. Та вважаючи, що економіка вже на шляху оздоровлення, приготувала пакет реформ, головною з яких є податкова, реалізована через податковий кодекс.

На жаль, податкова реформа не дала відповідей або вирішення на найбільш складні та важливі питання та не розв'язала гострих протиріч, які на даний момент склалися у фінансово-економічній сфері.

На даний момент в Україні розбалансована система державних фінансів, ситуація в якій погіршується ще більше у зв'язку з розбалансованістю управління та тотальною корупцією. За даними Рахункової палати України [5], державний бюджет за 9 місяців 2010 року виконано за доходами на 67,7%, за видатками – на 68,5%, при цьому дефіцит державного бюджету становив 52,8 млрд. грн., та фінансувався загалом за рахунок державних запозичень, що досягли майже 100 млрд. грн., або 83,8% річного плану. Державний та гарантований державою борг збільшився до 404,3 млрд. гривень. При цьому слід враховувати штучне покращення ситуації у державних фінансах, яке відбулося за рахунок примусового для господарюючих суб'єктів переоформлення 16,4 млрд. грн. невідшкодованого податку на додану вартість облігаціями Внутрішньої державної позики. Зважаючи, що державний бюджет за доходами становить 240,2 млрд. грн., а за видатками – 313,4 млрд. грн., держава за цей рік почала стрімкий рух до дефолту, бо не може отримувати достатні доходи як для покриття поточних потреб, так і для обслуговування боргів.

Крім того, ще більше ситуація погіршується загальним розпадом владних органів, які стали нездатними до виконання покладених на них функцій, а тим самим підтримання ефективності всієї системи держави.

Вказана ситуація з державними фінансами мала б бути вирішена саме за рахунок реалізації державного бюджету на наступний рік на базі нового Податкового кодексу. Але незрозумілим є питання – що нового у вказаному кодексі, що повинно докорінно змінити таку складну ситуацію.

Первинний аналіз норм Податкового кодексу [6, с. 48-54] дав нам уявлення, що навіть базові принципи, покладені в його основу, мають неоднозначне тлумачення та погано співвідносяться з загальноприйнятими у світі принципами оподаткування.

Основною ж проблемою Податкового кодексу є його повна невідповідність сучасним реаліям, які склалися, як в економічних процесах в Україні, так і в загальносвітових.

Так, оцінка української податкової системи Світовим банком [6, с. 48] дає нам уявлення про найбільш її проблемні місця. Але Податковий кодекс, який повинен бути спрямований саме на їх вирішення, ще сильніше погіршує протиріччя.

Так, [3] дає нам змогу оцінити, що адміністрування податків в Україні є дуже складною та коштовною справою: українські компанії витрачають загалом до 1% ВВП (близько 1 млрд. дол. США) на видатки, пов'язані з виконанням податкового законодавства. Наприклад, для британських компаній ця цифра становить 0,12% ВВП. При цьому, як і в усьому світі, частка видатків на адміністрування у доходах для малого бізнесу значно більша, ніж у великих компаній (8 та 0,2% відповідно), але незрівнянно порівняно з іноземними конкурентами (наприклад, Канада 0,02 та 0,006% відповідно).

Вітчизняна податкова реформа реалізована через податковий кодекс спрямована на ускладнення та збільшення обсягів ведення податкової звітності для всього бізнесу, особливо саме для малих підприємств.

Наведемо конкретний приклад ускладнення діяльності для господарюючих суб'єктів.

Згідно з пунктом 20.1.5. Податкового кодексу органи державної податкової служби мають право вимагати від платників податків, що перевіряються в ході перевірок, проведення інвентаризації основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, коштів, у тому числі зняття залишків товарно-матеріальних цінностей, готівки [4]. Така норма не має жодного зрозумілого сенсу з точки зору дотримання податкового законодавства, окрім того що податковий орган може паралізувати діяльність будь-якого господарюючого суб'єкта використовуючи вказану вимогу.

Відповідно до законодавства інвентаризація основних засобів проводиться господарюючими суб'єктами щорічно. Яка потреба в його проведенні під час перевірки податковим органом, якщо на великих підприємствах інвентаризація основних засобів може зайняти від місяця до двох. Зняття ж залишків товарно-матеріальних цінностей на великому підприємстві взагалі є майже неможливим фізично, тим більше є неможливим без зупинки виробничого процесу. Крім того сама інвентаризація несе за собою додаткові витрати для господарюючого суб'єкта, пов'язані з тим, що окрема група працівників повинна залишити свої прями об'язки та проводити таку інвентаризацію.

Податковий кодекс не став головним елементом податкової реформи, він виключно став кодифікованим збірником уже діючих норм податкового законодавства. А якщо виходити з того факту, що існуюча податкова система України уже не може виконувати покладені на неї функції, то наявність чи відсутність Податкового кодексу не мають жодної вирішальної ролі для економіки, окрім того, що погіршення вже складної ситуації у зв'язку з «нововведеннями», якими він наповнений.

Головною проблемою є те, що українська податкова система у сучасному її стані побудована на основі радянської податкової системи.

Розглянемо взагалі, що собою уявляла радянська податкова система, а саме: формування доходів, з яких сплачувались податки. Так, фізичні особи апріорі отримували доходи, з яких завжди сплачувались податки. Взагалі у Радянському Союзі отримання так званих «нетрудових» доходів (не пов'язаних з доходами на основному місці роботи) або не обкладалися податками або сам спосіб отримання таких податків був заборонений та порушники цих заборон відповідали за кримінальним кодексом. Крім того, навіть обсяги цих «нетрудових» доходів не можна було зрівняти з обсягами офіційно отримуваних громадянами та обкладеними податками доходів. Фізичні особи самостійно не сплачували податки, для них податковими агентами були підприємства та організації, в яких вони працювали. Радянські податкові органи мали виключно контролювати сплату податків податковими агентами за фізичних осіб.

У Радянському Союзі платежі державних підприємств не носили податкового характеру. Отримані доходи могли потрапити виключно до бюджету.

Таким чином, стає зрозумілим, що ухилення від сплати податків для підприємств у Радянському Союзі не мало жодного сенсу, фізичні особи не могли ухилитися від сплати податків взагалі. А тіньова економіка хоча й існувала, але мала незначні обсяги та, як додаткове джерело державних доходів, державу не цікавило.

А тепер розглянемо структуру США, яка склалася на 2005 рік:

- прибутковий податок на фізичних осіб – 41%;
- відрахування на соціальне страхування – 34%;
- податок на корпорації – 10%;
- акцизні збори – 3%;

- позики – 8%;
- інші доходи та податки – 4%.

Головним джерелом доходної частини бюджету США, а саме – 75%, є податки з доходів фізичних осіб.

Така ж ситуація складається у будь-якій розвинутій країні світу, головним джерелом доходів бюджету є податки саме з прибутків населення цієї країни. Так, наприклад, у Німеччині прибутковий податок складає 40% від надходжень.

Таким чином, отримуємо ситуацію, коли податкові органи розвинутих країн повинні контролювати, в першу чергу, саме сплату прибуткового податку фізичних осіб, як основного джерела доходів бюджету країни.

Розгляд податкових систем розвинутих країн приводить нас до того, що вони спрямовані на оподаткування фізичних осіб.

Для іноземних держав абсолютно зрозуміле, що спрямованість на оподаткування корпорацій є безперспективною справою в сучасних умовах. Широке використання легальних схем оптимізації податків, офшорних зон, складних фінансових інструментів та схем, яке широко використовується корпораціями, дозволяє їм майже в будь-якій капіталістичній країні значно знижувати сплачені ними податки. Крім того, високі податки на корпорації тільки підштовхують їх до використання таких схем. У свою чергу населення не має можливості до використання всього цього інструментарію. Єдиними джерелами, на яке населення використовує свої прибутки, є споживання та збереження, а отже, проста перевірка відповідності у рівнях витрат, доходів та обсягу заощаджень дає змогу перевірити фізичну особу на сплату податків.

Такого не було у Радянському Союзі, і дотепер немає в Україні. Українська податкова система як і радянська система продовжує ігнорувати «нетрудові» та тіньові доходи населення. Але в умовах капіталістичної економіки це неможливе. Мало того, українські податкові органи взагалі не контролюють сплату податків населенням за винятком, за радянською традицією, сплату податків підприємствами та організаціями за фізичних осіб з їхніх прибутків, отримуваних, в основному, як заробітна плата.

В Україні виникла унікальна ситуація – на даний момент в Україні утворився цілий клас людей, які мають прибутки, значні або незначні, законні або незаконні, але ніколи не платять з них податків. В Україні, наприклад, взагалі не існує такої проблеми, як легалізація доходів одержаних злочинним шляхом. Українське податкове законодавство побудоване таким чином, що такі доходи просто нема ніякої необхідності легалізувати. Українському злочинцю навіть не може прийти на думку, що, наприклад, його американський колега-мафіозі використовує хитрі схеми, в результаті яких він сплачує прибутковий податок з доходів отриманих ним від торгівлі наркотиками, щоб у подальшому мати можливість використати ці доходи для споживання. Інакше невідповідність у його доходах та витратах може зацікавити податкові органи США, а в цій країні за рівнем тяжкості злочину несплата податків перебуває значно вище, ніж торгівля наркотиками, і покарати за неї значно легше.

Взаємовідносини бізнесу і держави мають бути двосторонніми. Саме держава має створити сприятливі умови для розвитку бізнесу і саме за рахунок цього має зростати фіскальна складова бюджету.

Українська податкова реформа, незважаючи на значний суспільний інтерес та важливість для країни, не виправдала очікувань. Податковий кодекс не несе в собі

жодних докорінних змін, а лише закріплює існуючі податкові норми в одному документі.

Складна економічна ситуація, що склалась в країні, вимагає продовження податкових реформ.

Наукові дослідження у податковій сфері є надзвичайно важливими, адже податкова система є основним чинником, що може як забезпечувати необхідні умови для розвитку економіки, так і стримувати його.

Напрямок дослідження у податковій сфері має стати широке застосування моделювання для визначення оптимальних параметрів податкової системи та податкових ставок, а також їх вплив на тіньову економіку.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Белов В.А. О нововведениях в Налоговый кодекс Российской Федерации / В.А. Белов // Бизнес-информ. – 2009. – №4(2). – С. 83–85.
2. Преборський В.А. Тіньова економіка як кризовий засіб санації, стабілізації процесів соціально-економічної структури / В.А. Преборський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – №9(88) – С. 45–48.
3. Paying-Taxes-2010 [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/documents/FullReport/2010/Paying-Taxes-2010.pdf>
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Верховна Рада України.
5. Рахункова палата України [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/category/412>
6. Шаповалов О.О. Пріоритети податкової політики в умовах кризи / О.О. Шаповалов // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2010. – Т. 18, Вип. 4/1. – № 10/1. – С. 48–54.

Надійшла до редколегії 26.05.2010.